

HAZAI ÁLLAPOTAINK A MOHÁCSI VÉSZ

ELŐTT.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A vatikáni magyar okirattárnak nem rég megjelent első kötete, mely a magyarországi pápai követeknek 1524—1526. évi jelentéseit tartalmazza, a hazánk történelmében oly végzetes fordulatot képezett mohácsi vészt közvetlenül megelőzőtt szomorú korszakot, e részben hiányos történelmi kútforrásainkat kiegészítőleg, majdnem teljes világában állítja elénk. Campeggio bíbornok pápai legátus és Burgio báró nuncziusnak 1524. jul. 18-tól 1526. október 7-ig terjedő jelentései ugyanis úgyszólván napról-napra jegyzik föl az azon időszakban történt eseményeket, ismertetik a politikai s társadalmi viszonyokat, rámutatnak az országban elhárapódzott rendetlenségek s zavarok okaira, elénk varázsolják a hajdan oly fényes s most minden tekintélyétől megfosztott s romlott erkölcsök tanyájául szolgáló magyar királyi udvart, a mindent önérdekeinek fölálldozó úri s főpapi osztályt, a nemzeti erény s vitézség hű letéteményesét a köznemességet; tanúivá tesznek izgalmas országgyűlési jeleneteknek, pártviszályok, népharag kitöréseinek, a politikai pártok alattomos fondorkodásainak; — előállítják egyszóval az egész népeletet az Isten haragjaként lecsapott mohácsi katasztróféig, mely e jelentések után mint a történelem szigorú ítélőszékének hideg logikával kimondott s kérlelhetlenül végrehajtott ítélete tűnik ki. És lelkes főpapságunk valóban ércznél maradandóbb emléket emelt magának, midőn rendkívüli áldozatok árán létrehozta ezen, a maga nemében ritka és nagyszerű irodalmi vállalatot, melylyel történelmi tudományosságunkat örök hálára kötelezi.

Az első kötet nagyszabású bevezetésében kiemeltetvén e jelentések európai fontossága, remek tollal vannak illusztrálva ama kor főbb történelmi mozzanataival, a szorongatott Magyar-

országgal szemben közönyös európai hatalmak magatartása, és hazai ügyeinkkel kapcsolatban a cseh- és morvaországi vallásharcok és államférfiainknak ama mozgalmakra való befolyása. — Jelen előadásomban tehát kizárólag a pápai követi jelentéseknek hazai belviszonyainkra vonatkozó részleteire leszek tekintettel.

Campeggio bíbornok magyarországi küldetésének a cseh vallásos viszályok kiegyenlítésén kívül két fő tárgya volt. Ugyanis Burgio báró nuncziussal karöltve odaműködni, hogy a magyarok a veszély tudatára ébredve, a haza védelme iránt erélyesebb intézkedésekre lelkesítsenek, s hogy a mélyen alásülyedt királyi tekintély helyreállítsák. A cseh ügyeket illetőleg, a pápai követek törekvése oda vala irányozva, hogy nemcsak Csehországra, de a német lutheránusokkal való egyesülésök által Magyar- s Németországra s az egész katolikus egyházra veszélyes befolyást gyakorló Pikárdok a kelyheseknek a katolika egyházzal való kibékítése által ártalmatlanokká tétessenek, sőt egészen kiirtassanak; mely törekvéseket kiválólág Szalkay László esztergomi érsek és királyi kancellár hathatós befolyása által vélték elérhetni. Szalkay azonban, mint az erre vonatkozó tárgyalásból kiderült, nem igen volt hajlandó határozott lépést tenni ez ügyben addig, míg a többször ígért bíbornoki kalapot meg nem kapja: Mert »barbár nép ez, kiált föl Burgio, mely csak tényeket fogad el s az udvarias beszédre, azaz üres szavakra nem igen hajt.« Melegen ajánlja tehát a pápának, hogy a mind tovább terjedő lutheranizmus kiirtásáról levén szó, ne fösvénykedjék egy bíbornoki kalappal, mely tekintve Szalkay gazdagságát, úgy sem volna terhére a szent széknek. Nehány hónappal később azonban közelebbről megismervén Burgio Szalkay Lászlót, ezt, mint alább látni fogjuk, mint rossz hazafit, önző s erkölcstelen jellemű férfiút festi le és mind magyarországi magas állására, mind a bíbornokságra határozottan méltatlannak nyilvánítja. A mi a pápai követek magyarországi küldetésének egyéb tárgyát, azaz a részint reménytelen csüggedésbe merült, részint gondtalan semmittevésben tespedő kedélyek fölrazását, s tette buzdtítását, valamint a királyi tekintély iránti tisztelet fölébresztését illeti, az ez irányban kifejtett s valóban önfeladózással határos működésökről több igen érdekes jelentést bírnak úgy Campeggio bíbornoktól, mint Burgio bárótól. Utóbbi különösen igen sötét szemüvegen át nézi a magyarországi viszonyokat, és már 1525. februárban kétségbeesve jelenti, hogy a magyarországi rendetlenségek oly mélyen gyökerezvék, hogy orvoslásukat teljes felforgatás nélkül lehetetlennek gondolja. Iegelsőnek tartaná a királyi tekintély helyreállítását, s ehez első lépésnek a főurak által lefoglalt királyi jövedelmek felszabadítását; mihez azonban maguk a kormányon álló férfiak, mint érdekelt felek

nem igen adnák beleegyezésüket. Nehezíti az állapotot, úgymond, az egyházi s világi urak közt évek óta létező viszály, mely minden egyetértést lehetetlenné tesz; s igen veszélyesnek tartaná Burgio az egyik féllel a másik rovására való szövetségést. Mert úgymond, ha a főurakkal szövetségznénk a főpapok ellen, attól lehet tartanunk, hogy azok mihamarabb magukhoz ragadván a hatalmat, sőt némelyikök tán a koronát is, az egyházi urakat minden befolyástól megfosztanák; és viszont a főpapokat támogatván a főurak ellen, azokat támogatnók, kik az ország jólétét leginkább fecsérlik el. Jó tanácsosál észre téríteni a királyt, szintén nehéz dolognak tartja, mert, úgymond, ha már eddig észre nem tért, mi ugyan nem fogjuk észretéríteni soha. Lajos oly gyenge jellemű ember, úgymond Burgio, hogy mindenki orránál fogva vezeti; s megesett sokszor, hogy a mire őt neki nagy fáradsággal rábírnia sikerült, azt mások közbejövetele a legkönnyebben megghiúsította. A mi pedig az önérdekeiket hajhászó német udvaroncoktól környezett királynőt illeti, tőle éppen nem vár semmit.

Campeggio is 1525. ápril 25-ki jelentésében semmi módot nem lát a rend helyreállítására. Csak valami szerencsés esély segíthet, úgymond, Magyarország állapotán. Lajos királyban és Mária királynőben semmi reményt nem helyez. »Ugy beszéltem szívükhöz, úgymond, hogy a szikla is megindult volna, s ők egykedvűen csak azt válaszolták, hogy meg fogják fontolni tanácsaimat. Egyedüli menekülést most már csak az nyújthatna, ha Károly császár megeléglvén a keresztények fölötti diadalait, Ferdinánddal együtt odahatna, hogy a keresztyén fejedelmek egyesülten a törökök ellen fordulnának. Magyarország jövője, úgymond csak is így biztosítható, és tekintve ez országnak különben virágzó állapotát, jó kormány mellett régi nagysága is vissza volna varázsolva.

E jelentések mély hatást gyakoroltak VII. Kelemen pápára, ki semmi áldozatot nem kímélt, hogy Magyarországot a kereszténységnek megmentse; s hogy annál biztosabb mentő eszközökről gondoskodhassék, kútforrásait kereste a hazánkat az örvény szélére juttatott rendetlenségeknek. Megparancsolta tehát követeknek, hogy jelentéseikben körülményesen írják le az ország bajait s azok okait. És e parancsnak engedelmeskedve úgy Campeggio bíbornok, mint Burgio báró, mély tanulmány s közvetlen tapasztalatok eredményeképp 1525. ápril-májusi jelentéseikben a lehető leghívebb képét nyújtják hazai állapotainknak.

Legfőbb baj az, mond Burgio, hogy egy együgyű s könnyelmű gyermek ember ül a királyi trónon. Bornemissza vezetése alatt Lajos jó nevelésben részesült ugyan, de léha emberek s

erkölcstelen asszonyok társaságában csakhamar kiütötte magát rajta atyja természetete. A hitvesül melléadott s a flandriai szabadságban nevelkedett Mária és németjei pedig végkép kiküszöbölték az udvarból a Bornemissza idejéből fenmaradt jó szokásokat. Lajos felszabadulván a gyámság alól, csak is élvezetekre gondolt; ezeknek pedig, hála Brandenburgi György e részben ritka leleményességének, nem volt híjában soha. A magyarok megdöbbenek ugyan e végzetes befolyásnak szemlátomást növekvő káros hatásain, de nem tehettek semmit; mert Brandenburgi György, úgy is mint a királynő rokona, úgy is mint az Ulászló által Lajos mellé rendelt egyik gyám az udvart ellepett német udvaroncokkal meghiúsított minden ellene irányult támadási kísérletet.

A budai királyi udvarnál, úgymond Burgio nuncius, a tanácsban épúgy, mint a mulatságban, asztalnál úgy, mint ágyban a német elem (tudescheria) birja a fölényt; s e befolyás sokkal kedvesebb Lajos királynak, mint a szigorú erkölcsű Bornemissza tanácsai. És hogy annál teljesebben élvezhesse szabadságát az államgondokat ügyesen eltávolító udvaroncok körében, a régiek helyett oly férfiakat választott az országtanácsba, kiket Brandenburgi György ajánlott, s kik vele mindenben teljesen egyetértének. Ily egyetértés létezett eleinte Brandenburgi György, Szalkay László s Del Burgo Károly császári követ közt, mely már akkor létesült, midőn Lajos király egy évvel ezelőtt Prágába ment, s mely azáltal, hogy ott a kormányt a Pikárdok kezéből kirántotta, az egyháznak s a királynak is kitűnő hasznára vált. Igaz ugyan, hogy a szövetséges urak jól megfizettették magukat, mindegyikök több ezer arany jutalmat kapván. E szövetség azonban nem tartott sokáig, mert az udvarnak Budára való visszatérése után Del Burgo visszehívatott Károly császár által; Brandenburgi György és Szalkay László közt pedig egy az udvar kíséretében Budára jött cseh Helena miatt, kit Szalkaynak sikerült Brandenburgi Györgytől elcsábítania, megszakadt minden barátság.

Szalkay László most a magyar urakkal szövetkezve Brandenburgi György ellen fordult és azt nagy ügyesen meg is buktatta. Brandenburgi György távozni kényszerült az udvarból s Szalkay egyedül maradt. Kezeiben pontosult össze immár minden hatalom, s hogy azt annál biztosabban gyakorolhassa, az országtanácsba is a mindenben tőle függő Sárkány Ambrust s Várday Pál egri püspököt választotta be. Ezek, úgymond, csak névleg vannak hárman, tényleg azonban egyé a hatalom, azaz Szalkay Lászlóé. Ez vezeti az ország ügyeit, ez intézkedik mindenben körülátlanúl; és igen érdekesen adja elő Burgio, mily körmönfont ravaszsággal viszi ki néha leggaládabb terveit. Javaslatait, úgy-

mond, Szalkay soha maga nem terjeszti elő a tanácsban, hanem előterjeszteti Várdayval vagy Sárkánynyal. Ő azután erélyesen ellene szól, de leszavaztatván Várday és Sárkány által, a javaslat rendesen elfogadtatik; a király pedig nem avatkozik soha semmibe. E három ember, folytatja Burgio, áruba bocsátja az igazságot, a becsületet, a királyi kegyelmet, a javadalmakat, a püspökségeket; és hogy gyalázatos üzelmeikben semminemű háborítást ne szenvedjenek, társul fogadták maguk mellé Mária királynőt is, kit a császári követ közvetítésével szorosan magukhoz lánczolniok sikerült. Mindenekelőtt udvari tisztjeit változtatták meg, jövedelmekinek kezelését pedig egy Innsbrukból hívatott bukott kereskedőre bízák; ki aztán háztartásában oly zavart idézett elő, hogy daczára 40,000 aranyra menő évi jövedelmének s királyi férje gazdag adományainak, daczára az országtanács üzelmei után ráeső nyereség-részeknek, Mária királynő nem ritkán valódi inséget szenved; s oly ügyesen tudják vinni a dolgot, hogy alig szabadul meg az egyik szükségétől, már is a másikba esik; minek eredménye az, hogy Mária királynő az országtanácsosok folytonos támogatására, segítségére szorúlván, mindenben tőlük függ.

Mily módon s ki által volnának tehát orvosolhatók e bajok. midőn azok első helyen a gonosz udvaroncok által elvakított uralkodó léhaságában, másodsorban pedig a hatalmat bitorló Szalkay telhetetlenségében lelik eredetöket. Szalkay, úgymond Burgio, jól tudja azt, hogy a rend helyreállításának leginkább ő vallaná kárát, mert akkor bűnös keresményeiről kénytelen volna lemondani. A pápai követek többszörösen tettek kísérletet, hogy Szalkay érsek figyelmét, a mindinkább közeledő veszélylyel szemben, a rendetlenségek súlyos és reá magára nézve is káros következményeire fölhívják; de mindannyiszor eredménytelenül. Szóval megígért ugyan mindent, tényleg azonban csak oly rendszabályokat hozott, melyek neki is haszonra nyújtottak kilátást, minő például a király háztartási költségeinek leszállítása, a megtakarított pénz itt korántsem az ország szükségeinek fedezésére, mint inkább Szalkay jövedelmei szaporítására fordíttatván. Ugy látszik, mondja a követi jelentés, hogy a veszély biztos tudata még inkább fokozza Szalkay kapzsiságát, kinek csak egy gondolata van, minél több pénzt halmozni föl, hogy az ország elvesztével bárhol is gazdagon megélhessen.

Nem több reményt helyeztek a pápai követek az egyházi s világi urakban. Mert, jegyzi meg Burgio, ha a világi urak közt vannak is sokan, kik elszorúlt szívvel szemlélik a végromlás rohamos közeledését és kiknek az óriási zavarok s rendetlenségek tetemes károkat is okoznak; de nem válik ki közülök egy sem, ki az ország rendezésének nagy feladatára képes volna. És ha, úgymond

a főpapok közt akadna is ily férfiú, ez vagy mert állását Szalkaynak köszöni, nem érez magában elég bátorságot az ellene való nyílt föllépésre, vagy saját gonosz élete miatt kénytelen szemet húnyni a kormány hazafiatlansága előtt.

A mi végre a köznemességet, a nemzet zömét illeti, azt Burgio három részre osztja fel. Az egyik rész, úgymond, hadviselő emberekből áll, kik a főurak zsoldjában a végvidéken katonai szolgálatot teljesítenek. Ez a nemesség legjobb s legmerészebb része, de a szolgálatadó főuraktól függvén, csakis azok eszközeiül tekinthetők. A másik részhez azon nemeseket sorozza, kik ott-lon ipart s kereskedést űznek, városba vagy országgyűlésekre nem járnak, hanem szavazati jogukat a megyék által választott követekre ruházzák. Harmadik része a tiszteletben álló gazdag köz-nemesekből áll, kik igaz szívvel óhajtják a haza javát, de kik ismét 8—10 főszóvivő vezérlete alatt állanak. E szóvivők közül dicsérrettel emeli ki a nuncius Verbőczy Istvánt, Paksi Jánost, Ártándi Pált, s Pöstényi Gergelyt. De ezek is, úgymond, mind a főurak intéseire hajtanak.

Burgio érdekesen írja le ezután, miképen szoktak végbemenni a rákosi országgyűlések. Összegyűlnek, úgymond, nyílt mezőn az összes megyék követei, számos nem követ nemes ember által kísérve. A főurak rendes szolgálóikon kívül szintén nagyszámú köznemest visznek magukkal a Rákosra. Itt aztán szabad a szó. Beszélhet mindenki, a mit akar; és a legnagyobb zűrzavarban halljuk hangoztatni a főurak által eleve kiadott jelszavakat. A gyűlés nem tarthat tovább két hétnél, s a határidő elteltével a sok kiabálásban elfáradt nemesség a gyűlésen tárgyalt ügyek végelintését néhány felhatalmazottra bízván, többnyire rebus infectis, hazatér. A felhatalmazottak pedig kiegyezkedvén valahogy az országtanácsosokkal, elvégre is az történik meg, mit ezek akarnak.

Burgionak az 1525. rákosi és hatvani gyűlésekről írt napló jelentései ismereteseek. Főlemlítendőnek tartom azonban Burgionak a hatvani gyűlés határozataira nézve tett s a gyűlési napló kíséretében írt jelentésében olvasható következő megjegyzését.

»Ez mind igen szép dolog volna, ha tényleg s nemcsak lát-szólag volna úgy. Mert mindaz a mi Hatvanban történt, nem egyéb, mint egy Lajos, Mária, Szalkay és Zápolyai János közt Budán előre kifőzött s Báthory, Várday és Sárkány megbuktatására irányult terv kivitele«; és attól tart Burgio, hogy Zápolyai János most a neki jutott Ujlaky-birtokokkal oly hatalomra fog vergődni, hogy Verbőczy és Szalkay segítségével módjában álland a trónt is megszereznie; és ha névleg nem is lesz királylyá, oly ember ülvén a trónon, mint Lajos, tényleg mégis ő lesz az ur; sőt hal-lotta combinációba hozni azt is, hogy Lajost elküldik uralkodni

a más világra s Zápolyay Jánost kikiáltják királylyá, és hitvesül adják hozzá Mária királynőt. Burgio azonban azt hiszi, hogy a hatvani gyűlésben hivatalaiktól megfosztott urak az azon gyűléstől elmaradt megyék nemeseivel egyesülve meg fogják hiúsítani e gyalázatos terveket; s e hitében nem is csalatkozott. Az ez alkalommal történt pártalakulásokról hosszabb jelentésben ad számot. Felemlíti a hatvani gyűlés alatt a világi urak közt létesült, de a köztők kitört viszály következtében csakhamar szétbomlott szövetséget; a Zápolyay János erdélyi vajda, Szalkay László esztergomi érsek, Verbőczy István nádor s az országtanács nemes tagjai közt kötött szövetséget, melyhez a királynő is tartozott, s melynek éle Báthory István volt nádor, Sárkány Ambrus volt országbíró s Thurzó Elek volt kincstárnok ellen vala irányúlva; végre a Zápolyay János és Verbőczy megbuktatását célzó kalandosok társulatát, mely egész titokban létesült, de csakhamar nyíltan is föllépett, sőt magának a királynak is föltételeket szabott.

Meggyőződven ugyanis a kalandosok, hogy összeesküvésöknek a király s királynő közbenjárása s beleegyezése nélkül semmi foganatja nem lehet, Thurzó Elek közbenjárásával titkos tárgyalásba bocsátkoztak Mária királynővel, ki ismét Lajost bírta rá, hogy a kalandosokkal szövetkezzék. E tárgyalások eredménye az lett, hogy Lajos és Mária írásban kötelezték magukat helybenhagyni és foganatosítani a kalandosok határozatait, kik viszont a királyi jövedelmek fölszabadítása s a királyi tekintély teljes visszaállítása érdekében az országgyűlés által hozandó határozatok kieszközléséért vállaltak felelősséget. Burgio értesülvén e titkos tárgyalásokról, egész nyíltan figyelmeztette a királyt s királynőt a káros következményekre, melyeket az összeesküvőkkel való eme szövetkezésnek okvetlenül maga után vonnia kell, s hogy az alattvalók közti viszály s egyenetlenség szítása mennyire nem fér össze az uralkodó méltóságával. Szemrehányásokat tett Szalkaynak is, kinek e tárgyalásokban félreismerhetlenül nyilvánult befolyása keserű kifakadásokra indítja Burgiot. Ingatag jellemű ember ez, ugymond, kinek semmi meggyőződése nincs. Még csak az imént Verbőczyvel szövetkezett Báthory s társai ellen; és most a Báthory által vezényelt kalandosokkal egyesülten, Verbőczy vesztére tör. Daczára azonban Burgio figyelmeztetéseinek, a titkos tárgyalások, melyekbe ő sohasem vonatott be, tovább folytattattak; és az 1526-ki országgyűlés megnyíltával Lajos és Mária örömmel tapasztalván, hogy az egész befolyás a kalandosok kezében van, biztosan remélték, hogy azok a vállalt kötelezettségeknek meg is fognak felelni, s véget vetni két hét alatt a 40 év óta fenálló rendetlenségnek. A sok nagy terv azonban, melyek mind-egyike maga elég lett volna egy országgyűlésre, üres légvárak-

nak bizonyultak. Verböczynek sikerült idejében menekülnie a kalandosok bosszúja elől. Zápolyay ellen senki sem mert szót emelni. Szalkaynak pedig sikerült megnyernie a kalandosokat, és elvégre is, daczára az országtanács megváltoztatásának, minden a réginél maradt. A rendetlenségek nőttön-nőttek, a veszély mind közelebb ért, a király pedig mivel sem törődve, szorgalmasan részt vett a Szalkay által Visegrádon rendezett vadászatokban, s Budán, hol rendesen délig aludt, sem igen erőltette meg magát az ország dolgaival.

Mikor a török hadak már az ország végvidékén dúltak s Zimonyt, Sz.-Demetert, Kölpényt, Szalánkeményt, Bánmonostort, Baricsot s a Szerémség több más várát, melyeknek fizetetlen csekély őrségei ellen nem állhatván, szétfutottak, vagy lekonczoltattak, hatalmukba kerítették, Burgio nunczius 1526. július 10-iki jelentésében néhány héttel a végkatasztrófa előtt kétségbeesetten így panaszkodik:

»Nincs egyetlen egy hajónk a Dunán, sem egy fölszerelt ágyunk ; nincs élelmiszerünk, nincs hadvezérünk ; egyszóval semmink sincs abból, a mi az ellenségnek bővében megvan. A törökök mind előbbre hatolnak ; itt pedig még mindig nincs együtt a sereg ; de ha együtt lesz is ; mit lehet várni egy zsold nélkül szolgáló fölkelő seregtől egy jól fegyelmezett s kitűnően ellátott rendes hadsereggel szemben ?«

ÓVÁRY LIPÓT.